

Kieltä ei ehkä ole, mutta kieli on kaikki

– Kielikäsitykset ja yhteiskunnan kehittämisen ongelma

Jos minulta kysyttäisiin, mitä on kieli, saattaisin sanoa vähän nenäkkäästi, että kieltä ei ole. On vain kielenkäyttöä. Jos kysyttäisiin, miksi teen työtä viranomaiskielen parissa, voisin vastata provokatorisesti, että teen työtä ihmisten hyväksi, kieli itsessään ei oikeasti kiinnostu.

Silti kieli on mielestäni kaikki – ainakin melkein!

Miten ihmeessä kieli olisi (melkein) kaikki? Näkemys kumpuaa kielikäsityksestä, jota kuvaavat sellaiset sanat kuin funktionaalisuus, dialogisuus, intertekstuaalisuus ja vuorovaikutus. Siinä kieli on enemmän kuin sanoja, lauseita tai tekstejä paperilla tai ruudulla, vaikka onkin myös niitä. Siinä merkeistä ja äännteistä syntyviä kokonaisuuksia tulkitaan ajassa ja paikassa, mutta myös yli ajan ja paikan, osana tilaa, pintoja, värejä ja muotoja, yhdessä ilmeiden, eleiden ja asentojen kanssa. Kun lingvistinen *flow* on päällä, ajattelen, että ihmisen on teksti.

Kokonaisuudet syntyvät yhteistoiminnassa, toistensa pohjalta ja reaktioina toisiinsa ja ovat enemmänkin virtaa ja tanssia kuin erillään hahmotettavia palasia. Kielellinen virta ja tanssi syntyvät normien, sääntöjen ja vallan rajoissa, mutta ne myös luovat normeja, sääntöjä ja valtaa.

Kieli on toimintaa ja toiminta usein kieltä

Käsitys siitä, että kieli on toimintaa ja toiminta usein kielellistä, kuuluu moneen kielitieteelliseen suuntaukseen. Itselleni läheisin on genretutkimus, jota aikoinaan lähdin tulkitsemaan inspiroituneena Norman Faircloughin ajatuksista: tarkastelun fokuksessa voi olla kielellinen tuotos, produkti, sekä toiminta, kielen tuottamisen ja kuluttamisen prosessit¹.

Toiminnallista näkökulmaa kielentutkijan on vaikea välttää, vaikka tutkisi direktiivejä tai henkilöön viittaamista. Laajempi yhteisöllisten ja institutionaalisten prosessien tunteminen auttaa ymmärtämään esimerkiksi tekstikokonaisuuksien tehtäviä: uutisten funktio ei välttämättä ole informaation välittäminen. Joskus juttuja on

tehtävä, jotta lehden sivut täyttyisivät. Tekstejä tehdään, jotta tekstimylly pyörisi.

Myös viranomaistekstejä ja -toimintaa ymmärtää paremmin, jos tietää, miten virastoissa tuotetaan tekstejä. Tietämys on tarpeen erityisesti, kun tekstejä yritetään muuttaa. Miljoonittain tuotettavien eläke- ja korvauspäätösten omituisuus johtuu yleensä siitä, että ne tehdään puoliautomaattisesti valmiiden tekstikatkelmien pohjalta, mutta tekniset järjestelmät eivät tue juonellisesti järkevän kokonaisuuden syntymistä. Edes oikolukuohjelmaa ei aina ole. Viranomaiskielen parantaminen pitäisikin usein aloittaa tietojärjestelmien hankintavaiheesta.

Jako tekstien tuottamiseen ja kuluttamiseen on karkea, ja siitä puuttuu virtaamisen näkökulma. Sitä voi silti hyödyntää kielenkäyttöön liittyvien suhteiden havainnollistamisessa. Helposti ajattelisi, että esimerkiksi viranomaisen ja kansalaisen vuorovaikutuksessa viranomaisen olisi tekstin tuottaja ja kansalainen kuluttaja, ymmärtäjän asemassa. Tärkeitä puolia asioinnista viranomaisen kanssa tulee esille, kun tunnustetaan, että myös kansalainen joutuu usein tekstin tuottajan rooliin. Pitää osata tuottaa oikeanlaista kieltä tullakseen kuulluksi.

Kielellä on monta ulottuvuutta

Kielen läpitunkevaa asemaa saa työssä viranomaiskielen parantamiseksi usein perustella. Onnekseni työ tarjoaa erilaisia näkymiä kieleen. Yksi mainio työkalu on hallintolain 9. pykälä. Kielentutkijaa sykähdyttää jo ot-sikko hyvän *kielenkäytön* vaatimuksesta, sillä se viittaa toimintaan ja samalla tilanteiseen vaihteluun. Ei siis ole tilanteesta riippumatonta hyvää *kieltä*.

Itse pykäläkin on verraton: viranomaisilta vaaditaan *asiallista, selkeää ja ymmärrettävää* kieltä. Nämä kolme

vaatimusta kattavat hienosti kielen eri ulottuvuuksia. Kieli liittyy tunteisiin (asiallisuus), mielen toimintaan (ymmärrettävyys) ja aisteihin (selkeys), ja nämä kietoutuvat sekä kielessä että ihmisen kokemusmaailmassa tiiviisti yhteen.

Kieli rakentaa todellisuutta

Kielen merkitystä voi perustella myös sen todellisuutta rakentavalla luonteella. Tästä tivataan aina välillä todisteita. Kun ilmiö on laaja, se ei tietenkään voi perustua yhteen tai kahteen tutkimukseen. Laajuus pitäisi ymmärtää jo siitä, mihin kaikkeen *todellisuus* voi viitata – *rakentamisesta* ja *kielestä* puhumattakaan. Tämänkin ilmiön avaamiseen sopii kolmen kohdan mallinnus: sanon, että kieli vaikuttaa *yksilöllisesti, yhteisöllisesti ja materiaalisesti*.

Yksilöllinen ja psykologinen vaikutus olisi sitä, miten kunkin kielen kieliooppi, kuten luku-, persoona- ja aikajärjestelmä ohjaavat käyttäjänsä havaintomaailmaa. Tällaista vaikutusta saatetaan kuvata linssimetaforalla: maailmaa katsotaan kielen läpi.

Se, miten vahva kielen ohjaava vaikutus on, vaihtelee ihmisittäin ja tilanteittain. Kielen rakentamien näkökulmien huomaaminen vaatii kielitietoa ja -tietoisuutta, mitä edesauttaa useamman kielen tunteminen. Voi myös pohtia, missä määrin esimerkiksi eri alojen kielet rajaavat maailman näkemistä, keskustelua ja yhteistyötä.

Kieli on läpeensä yhteisöllistä. Siksi yksilöllistä ja yhteisöllistä vaikutusta ei oikeastaan voi erottaa toisistaan. Tämän mallinnukseni kontekstissa yhteisöllisiä voisivat silti olla ne kielen ilmiöt, jotka muuttuvat nopeammin kuin kieliooppi. Tällainen on esimerkiksi sanasto. Kuka olisi arvannut, että vuosi 2020 tuo mukanaan *korona-perheen* ja *viruslingon*?

Yhteisöllisiä ovat diskurssit, keskustelemisen tavat ja näkökulmat, tai vaikkapa se, mistä metaforat ammentaan. Julkinen nimittely tai inhon ilmaus, vihapuhe, joka vielä vuonna 2010 oli suomalaisessa kielenkäytössä tabu, onkin vuonna 2020 tavallista. Puhetavat luonnollistuvat, muuttuvat normaaleiksi. Niitä luonnollistetaan ja muutetaan normaaleiksi.

Performatiivit rakentavat todellisuutta hyvin konkreettisesti. Aviopuolisoiksi julistaminen, etuus päätöksen hylkääminen tai kuolleeksi toteaminen saavat maailmassa aikaan juridisia muutoksia. Tekstien tasolla voidaan joutua pohtimaan vaikkapa sitä, seuraavatko potilasasiakirjat potilaan tilannetta vai potilas sitä, mitä hänestä on kirjoitettu. Kun ihmisiä ja ihmisryhmiä nimetään, luonnehditaan ja arvioidaan, syntyy itseään toteuttavia ennusteita.

Kielityö vaatii ja suuntaa resursseja

Kielen todellisuutta rakentavasta luonteesta vähiten tunnistettu on se, mitä kutsun materiaaliseksi vaikutukseksi. Se on tilanne, jossa kielenkäyttö on ammattimaistunut ja sen ympärille muodostuu rakenteita, organisaatioita ja teknisiä järjestelmiä, jotka muuttuvat omalakisiksi voi-

miksi ja toimijoiksi. Voi puhua myös kielenkäytön institutionalisoitumisesta: mediatilat ja julkishallinnon laitokset ovat käytännössä tekstitteitä.

Tekstien tekeminen vaatii ja suuntaa resursseja ja muuttaa töiden ja ammattien luonnetta. Kirjaaminen ja kirjoittaminen ovat vaivihkaa vähentäneet mahdollisuutta ihmisten kasvokkaiseen ja keholliseen kohtaamiseen, joka monessa työssä on sen ydintä. Tekstitöiden lisääntyminen on esimerkiksi hoitotyössä huonosti tunnistettu ongelmien taustatekijä, vaikka se tulee toistuvasti tutkimuksissa esille. Kirjoittamisen sosiolingvistiikkaa lanseeraavat Theresa Lillis ja Carolyn McKinney ovat osuvasti luonnehtineet kirjoittamista kaiken läpi tunkevaksi sosiaalisesti ilmiöksi, joka ilmenee monessa muodossa, materiaalissa ja monen teknologian kautta.²

Kielen kautta ihminen kiinnittyy yhteisöön ja yhteiskuntaan

Kielellä on keskeinen rooli myös osallisuudessa, jonka lisäämistä esimerkiksi Marinin hallitusohjelmassa tavoitellaan. Sitäkin voi katsoa kolmesta suunnasta. Osallisuuden edellytyksinä on yhteiskuntatieteissä ajateltu sitä, että ihmisellä on käytössään riittävät aineelliset resurssit, hän on omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa toimijana ja hänellä on sosiaalisesti merkityksellisiä suhteita ja kokemus yhteisöön kuulumisesta.³

Kieli on keskeinen näistä jokaisessa. Se vaikuttaa mahdollisuuteen työllistyä tai hakea itselle kuuluvia oikeuksia ja etuuksia. Se vaikuttaa siihen, millainen ymmärrys yhteiskunnasta, sen rakenteista ja toiminnasta muodostuu ja siihen, millainen yhteisöön kuulumisen kokemus syntyy. Kieli on siten merkittävä taustatekijä myös eriarvoisuudessa ja syrjäytymisessä, joilla on vaikutusta yhteiskunnan vakauteen.

Yhteiskuntaa kehitetään suppean kielikäsitteiden pohjalta

Erilaiset mallinnukset valottavat kieltä eri näkökulmista. Ne auttavat myös näkemään aukkoja, joita on esimerkiksi hallinnon ja yleisemmin yhteiskunnan kehittämiseksi. Kieltä pidetään usein vain yksilöpsykologisena ilmiönä eikä ymmärretä, etteivät muutokset synny yksittäisen työntekijän toimin. Sanoja ja lauseita laajempaa kielellistä toimintaa, kuten *perustelemista* tai *kuulemistä*, ei tunnusteta kielelliseksi eikä *harkinnan* ja *arvioinnin* kaltaista toimintaa tekstityöksi. Kun ei tunneta kielityön konkreettisuutta, sen resursseja vievä vaikutus jää tunnistamatta. Silloin kehittämistyö jää puutteelliseksi ja samat ongelmat jatkuvat vuosikymmenestä toiseen.

Tavallista on sekin, ettei kielen monifunktioisuutta tunnusteta. Erityisesti viranomaiskieltä ajatellaan vain informaation välittäjänä, ei ihmisen kohtelun muotona. Jotkut taas näkevät kielen vain valtasuhteiden rakentajana. Silloin vaikkapa *subjektin* läsnä- tai poissaolo lauseessa

liitetään muutta mutkitta *subjektiuden* rakentumiseen. Unohtuu ilmausten tekstuaalinen motivaatio, kuten vaikkapa toiston välttäminen tai koheesio rakentaminen.

Yleisin ongelma taitaa olla, että kieltä pidetään vain kielenhuollon asiana ja kielenhuoltoa vain selkeyttämisen asiana. Kielenhuollon tiedettä soveltava tausta jää tunnistamatta ja kielitieteen anti muutenkin käyttämättä. Niin paljon kuin tietopohjaisesta päätöksenteosta puhutaankin, yhteiskuntaa kehitetään yhä yleensä suppeiden ja teoreettisesti pätemättömien kielikäsitteiden pohjalta.

Kielen kaikkeus, sen läpitukenavuus hukkuu ehkä yksityiskohtiin, vaikka hyvin pitäisi tietää, että juuri niissä se piru asuu.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*. Polity Press, Cambridge 1992.
- 2 Theresa Lillis & Carolyn McKinney, The Sociolinguistics of Writing in a Global Context. Objects, Lenses, Consequences. *Journal of Sociolinguistics*. Vol. 17, No. 4, 2013, 415–439.
- 3 Helka Raivio & Jarno Karjalainen, Osallisuus ei ole keino tai väline, palvelut ovat! Teoksessa *Osallisuus – oikeutta vai pakkoa?* Toim. Taina Era. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Jyväskylä 2013.